

Drugi svjetski rat i poraće

Filip Škiljan
(Srpsko narodno vijeće, Zagreb)

STRADANJE SRBA, ROMA I ŽIDOVA U VIROVITIČKOM I SLATINSKOM KRAJU TIJEKOM 1941. I POČETKOM 1942. GODINE

UDK 341.485(497.5 Virovitica)"194"
341.485(497.5 Slatina)"194"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. 1. 2010.

U radu autor piše o stradanju Srba, Židova i Roma na virovitičkom i slatinskom području u prve dvije godine rata. Koristeći izvorno arhivsko gradivo iz fondova u Hrvatskom državnom arhivu, objavljenu građu i literaturu (objavljenu i neobjavljenu), autor pokušava prikazati cjelokupnu sudbinu proskribiranih nacionalnih i vjerskih manjina u NDH na području Slatine i Virovitice. Rad donosi nove poglede na neke već obrađene teme (kao što je početak ustanka na području Slavonije i stradanje seljaka iz sela Kometnik), ali i potpuno nove podatke (o preseljavanju i prekrštavanju Srba). U zaključku autor donosi statističke podatke o broju pripadnika obrađenih nacionalnih i vjerskih manjina 1931. i 1948.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska, stradanja, Srbi, Židovi, Romi, Virovitica, Slatina.

Područje virovitičkog i slatinskog kraja bilo je prije Drugog svjetskog rata uistinu etnički vrlo šaroliko. Ondje je živjelo zajedno najmanje sedam nacionalnih i vjerskih grupa: Česi, Hrvati, Mađari, Nijemci, Romi, Srbi i Židovi.

Židovi su činili manji postotak u većim naseljima poput Slatine i Virovitice, a ondje su se naselili krajem 18. i početkom 19. stoljeća kao trgovci, sitni obrtnici, apotekari ili odvjetnici.¹ U Slatini je židovsko groblje osnova-

¹ Prezimena virovitičkih Židova identična su njemačkim prezimenima iz Mađarske (recimo Schwarz i Weiss). (Ljubo Ruben Weiss, *Prilozi za povijest Židova Virovitice i okolice*, neobjavljeno, u posjedu gospodina Weissa, 5). Među desetak trgovina u međuratnom periodu ističu se dućani Benedika, Binga, Sterna, Reicha. Željezarije su imali J. Schwarz, Pavelić-

no 1858., a sinagoga je izgrađena 1884.² dok je u Virovitici groblje osnovano 1830., a sinagoga »preuređena« 1863.³ Manji broj Židova je došao uoči Drugog svjetskog rata iz okupiranih zemalja Europe, gdje je već bio počeo nacistički progon Židova.⁴ Pred sam Drugi svjetski rat broj Židova u gradićima podno Bilogore i Papuka bio je 174 (Slatina) i 233 (Virovitica). U manjim mjestima Židovi su živjeli pojedinačno ili u omanjim skupinama, uglavnom kao trgovci.⁵ Što se Roma tiče, oni su bili samo povremeni stanovnici ovoga dijela Slavonije, budući da su se selili s jednog mjesta na drugo. U Kraljevini Jugoslaviji, u posljednjem popisu stanovništva koji je izvršen 1931. godine i koji je uzimao u obzir vjeroispovijest i materinji jezik stanovnika, onih koji su se izjasnili da im je »ciganski« materinji jezik, bilo je na području Hrvatske 14.540. Čak 70.203 žitelja bilo je upisano u rubrike »druge ili nepoznate vjeroispovijesti« ili »bez konfesije«, što znači da je i među njima zacijelo bilo osoba koje su po svoj prilici bili Romi.⁶ Prema popisu iz 1931., na području kotara Slatina bila su 804 Roma, i to je uz kotar Županja, gdje je bilo 1287 Roma, bila najmnogobrojnija romska zajednica u tadašnjoj Savskoj

---

-Schwarz, kožare Weinberger, Alstatter, trgovinu galanterijom imao je Reich, industrijski objekt – mlin imao je Adolf Pajtaš, starim željezom trgovao je Kon, građevinskim materijalom Bader, a ugostiteljsku radnju obitelj Mosković i Suhman. Trgovci u selima su bili Adolf Weiss u Lukaču, Eugen Weiss u Gradini, Josip Kon u Bušetini. Obrtom se bavio i Josip Polak koji je izrađivao umjetno cvijeće. Herman Štrenger bio je krojač, gostioničarka je bila gospoda Brajner, postolar Artur Reich, mesar Mavro Scheiber, kožar Julijo Weinberger, fotograf Wegner, brijač Schwarz u Suhopolju. Špedicijom se bavio Oskar Singer koji je držao i zastupstvo piva i mineralne vode. Bilo je i odvjetnika, liječnika, knjižara i književnika. (Weiss, *Prilozi*, 10, 11).

² U Slatini su Židovi kao sinagogu isprva koristili dvorac Drašković. Sinagoga je podignuta u Kolodvorskoj ulici na mjestu gdje je danas robna kuća Trgocentra. (Dragica Šuvak, »Židovska bogoštovna općina Slatina«, *Slatinski petak*, br. 32, Slatina 30. ožujka 2007., 16.)

³ Prvi Židovi na području Virovitice javljaju se već 1790. kada se doseljavaju prve dvije židovske obitelji, a sljedećih šest obitelji nastanjuje se u Virovitici u sljedećih šest godina. Židovi su u prvo vrijeme upotrebljavali jednu kuću kao sinagogu. U virovitičkom naselju Antunovac postojalo je židovsko groblje u 19. stoljeću, a nadgrobni spomenici su kasnije iskorišteni za gradnju kuća. (Weiss, *Prilozi*, 3). Za većinu podataka o Židovima virovitičkog kraja zahvaljujem Ljubomiru Rubenu Weissu iz Virovitice koji je napisao navedeni neobjavljeni rad. Podaci o sinagogama i grobljima su preuzeti i iz: Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, (Zagreb 2004), 453, 584. Sinagoga je bila sagrađena u samom središtu grada, gledajući u pravcu Mađarske, na adresi Matije Gupca 4. Izgrađena je kao jedna od prvih sinagoga u Slavoniji. (Weiss, *Prilozi*, 6).

⁴ Lj. Ruben Weiss navodi da su se pred Drugi svjetski rat Židovi doselili iz Austrije i Njemačke. (Weiss, *Prilozi*, 4)

⁵ Na virovitičkom području 1931. Židova je bilo sveukupno 342. Na gradskom području živjelo ih je 233. Na području općine Cabuna 1931. bilo je 36 Židova, Gradina 22, Lukač 14, Pivnica 1, Suhopolje 28, a Špišić Bukovica 8. Na slatinskom području Židova je sveukupno 1931. bilo 243. Od njih 243 u Gornjem Miholjcu ih je bilo 7, Novoj Bukovici 34, Slatini 174, Slatinskom Drenovcu (bivša općina Orahovica) 13, Sopju 3 i Voćinu 2. (Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, 454, 585).

⁶ Narcisa Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima, Jasenovac 1942.*, (Zagreb – Jasenovac 2003), 31.

banovini.⁷ Na području kotara Virovitica bilo je 297 Roma, a na gradskom virovitičkom području bilo ih je 87.⁸ Budući da se radi o podacima koji su prikupljeni u rano proljeće 1931., moguće je da je jedan dio Roma već bio otišao izvan zemlje, pa nije obuhvaćen popisom. Romi su se na područje šire okolice Virovitice doselili u razdoblju između 1848. i 1855. Prvo su naselili kraj oko Pitomače.⁹ »U prvo vrijeme nalazili su se u Starom Gracu.«¹⁰ Rom-ska sela su prije Drugog svjetskog rata na virovitičkom području postojala u blizini Golog Brda, Budanice, Naudovca, Gačića i Pčelića.¹¹ Pojedini Romi su se nastanili i u samim naseljima (npr. Gornje Bazije).¹²

Odmah nakon što je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska 10. travnja 1941. doneseni su propisi koji su ozakonili teror i odredili državne institucije koje će teror provoditi.¹³ Tako je već 17. travnja 1941. donesena Zakonska odredba za obranu naroda i države.¹⁴ Njome se utvrdilo da svatko »tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar

⁷ Savska banovina je tada obuhvaća područje današnje Slavonije, središnje Hrvatske, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

⁸ Danijel Vojak, »Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske«, *Migracijske i etničke teme*, god. 20 (2004), br. 4, 447-476. Moguće je da su mnogi Romi koji su bili pravoslavne vjere popisivani kao Srbi.

⁹ Romi su preferirali ravnicaarske krajeve zbog toga što se ondje lako nalazilo na obilje sirovina (vrbe i drugih mekih lišćara) za izradu kućnih potrepština. Stoga je Roma bilo najviše oko Đakova, Županje, Slatine, Valpova, Vinkovaca, Vukovara i Virovitice. Najčešća prezime-na Roma u okolici Virovitice bila su Oršoš, Bogdan, Kalanjoš, Stevanović, Stefanović, Stojanović...

¹⁰ Luka Šteković, *Romi u virovitičkom kraju*, (Beograd 1998), 6.

¹¹ Romi su u Budanici bili naseljeni od 1920. (Oršoši, Kalanjoši i Bogdani), u Gornjem Baziju od 1925. (Stevanovići ili Stefanovići), u Jasiku i Gačiću od prije 1925. (Stevanovići), (navodno su se doselili iz Starog Zvečeva), u Gačiću (predio Lužnjak) od poslije Prvog svjetskog rata (Kalanjoši), u Orešcu (kod Đote) (Stefanovići), u Naudovcu (kod Dudnjaka i kod Jasenja) (Stevanovići, Oršoši i Kalanjoši) i kod Cabune (Kalanjoši), u Turanovcu (Stefanovići), u Pčeliću (Stevanovići), u Suhopoljskoj Borovi (Stevanovići), Golom Brdu (Selišće, Lješćara) (Oršoši, Kalanjoši i Stojanovići), u Virovitici (Šaini), u Vukosavljevici (Stevanovići), u Novom Gradcu (Kalanjoši), u Slavonskoj Pivnici (Stevanovići), u Bušetini (Stevanovići), u Karadordevu (Oršoši i Kalanjoši), u Rezovačkim Krčevinama (Oršoši i Kalanjoši). L. Šteković, *Romi u virovitičkom kraju*. Današnji Romi na području Virovitice i Slatine uglavnom su se doselili šezdesetih godina 20. stoljeća iz Kosova i Makedonije. (Za podatak zahvaljujem mr. sc. Danijelu Vojaku).

¹² Šteković, *Romi u virovitičkom kraju*, 19-21.

¹³ O odnosu prema Srbima, Židovima i Romima u NDH vidi u: Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, (Zagreb 2008), 256-271; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, (Zagreb 1978), 158-187; Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, (Zagreb 1980), 117-137; Ladislaus Hory, Martin Broszat, *Der Kroatische Ustascha Staat*, (Stuttgart 1964); Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima – Jasenovac 1942*; Ivo Goldstein – Slavko Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, (Zagreb 2001).

¹⁴ *Zakoni NDH*, I, Zagreb 1941, 15; *Hrvatski narod*, 18. travnja 1941; I. Goldstein – S. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 117.

djelo ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločina veleizdaje«, a takvoga »ima stići kazna smrti«. U *Narodnim novinama* od 30. travnja 1941., dakle samo dvadeset dana nakon uspostave NDH, donesena je Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda i Zakonska odredba o državljanstvu.¹⁵ Sve tri zakonske odredbe bile su izravno uperene protiv Roma i Židova. Zakonskom odredbom o rasnoj pripadnosti točno je definirano tko je »arijevac«, a tko to nije. Zakonskom odredbom o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda zabranjeno je sklapanje braka između Židova i Roma te pripadnika drugih nearijevskih rasa¹⁶ s pripadnicima arijevske rase. Zakonska odredba o državljanstvu Romima i Židovima je oduzela pravo na državljanstvo. To znači da svaka osoba koja nije državljanin NDH, ne stoji pod zaštitom države pa je, prema tome, izložena svakoj vrsti progona. U gradu Zagrebu je popisivanje Židova izvršeno sredinom svibnja. U provinciji je taj »posao« napravljen nešto kasnije. Dana 19. srpnja 1941. u Viroviticu je pristigla obavijest o tome da svi Židovi, bez obzira na činjenicu jesu li »prekršteni« ili nisu, moraju nositi židovske oznake.¹⁷ U *Hrvatskom tjedniku* koji je izlazio u Virovatici u broju od 9. kolovoza 1941. stoji: »Da bi se unaprijed onemogućio svaki pokušaj izigravanja zakonskih odredbi o rasnoj pripadnosti i zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda upozoravaju se Židovi, a posebno pokršteni, da moraju i dalje nositi propisane znakove, a da bi se onemogućilo svako zlorabljenje novog položaja, u koji su došli pokršteni Židovi prema katoličkoj crkvi...«¹⁸ Židovski hram u Virovatici je najprije bio opljačkan, a vrlo vrijedne orgulje demontirane i odnesene, navodno u Zagreb. Rušenje hrama započelo je 5. veljače 1942.¹⁹ Dio materijala srušene sinagoge poslije je korišten u druge svrhe, tako da je, na primjer, kino »Zvijezda« imalo ulazna vrata sinagoge.²⁰ Sinagoga u Slatini oštećena je početkom 1942. Za vrijeme rata sinagoga nije

¹⁵ *Narodne novine*, 30. travnja 1941.; *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 1941, 42; *Zakoni NDH*, Zagreb 1941, I, 109 – 112; I. Goldstein – S. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 119 – 121.

¹⁶ Arijskog podrijetla je osoba koja potječe od predaka koji su pripadnici europske rasne zajednice ili koji potječu od potomaka te zajednice izvan Europe. (Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, 179.)

¹⁷ *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga I, Slavonski Brod 1962, 58-59.

¹⁸ *Hrvatski tjednik*, br. 32, 9. kolovoza 1941., 3.

¹⁹ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Zbirka dokumenata Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, kutija 40, Narodna Republika Hrvatska, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja*, 59.

²⁰ Weiss, *Prilozi*, 7. Savez jevrejskih opština Jugoslavije parcelu je 1957. godine prodao, te je ondje izgrađena stambeno-poslovna zgrada (kasnije je u prizemlju te zgrade otvorena prodavaonica »Borova«, a desno, na kraju fasade, postavljene su dvije ploče na kojima piše da je ondje nekada stajala sinagoga).

srušena, ali joj je izmijenjen oblik.²¹ Inventar hrama te arhiv i biblioteka Židovske vjerske općine opljačkani su, a na židovskom groblju srušeni su svi spomenici.²² Iz Virovitice je 22. srpnja 1942. godine u Tenje kod Osijeka otpremljeno 111 Židova.²³ Oni koji nisu uhićeni u srpnju i kolovozu uhićeni su u listopadu 1942. Ustaška nadzorna služba uputila je u Viroviticu dopis 8. listopada 1942. da treba sve Židove na području Virovitice uhititi.²⁴ Popisi Židova koji su stradali u Drugom svjetskom ratu na području Virovitice i Slatine otkrivaju da je većina njih deportirana iz logora Tenje u kolovozu 1942. u Auschwitz. Prema popisima koje je donijela Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina 12. svibnja 1946., s područja Virovitice stradalo je 105 Židova. Budući da se do toga datuma nije moglo ustanoviti za sve Židove gdje su stradali, popis je u svakom slučaju manjkav.²⁵ Prema popisu Spomen-područja Jasenovac, s virovitičkog područja u Jasenovcu je izgubilo život 59 Židova, a sa slatinskog 68.²⁶ Na virovitičkom području župnik Stjepan Janković iz Lukača pokušao je spasiti obitelj Weiss, i zbog toga mu je dodijeljena Medalja Pravednika među narodima. Janković je sklonio obitelj Weiss

---

²¹ Poslije rata sinagoga je nacionalizirana, a u njoj se nalazilo i sjedište folklornog društva. Budući da je značajnije građevinski izmijenjena, tek pažljiviji promatrač može zamijetiti ostatke graditeljskih obilježja nekadašnje sinagoge. (Šuvak, "Židovska bogoštovna općina Slatina", 16.)

²² HDA, SDS RSUP SRH, kutija 40, Narodna Republika Hrvatska, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja*, 59.

²³ HDA, SDS RSUP SRH, kutija 40, Dokumenti o progonu Židova, 66 (kopija izvornog ustaškog dokumenta 390/42).

²⁴ Isto, 68.

²⁵ HDA, fond Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, kutija 473, 37458-37471/46.

²⁶ Za podatke zahvaljujem kustosu Spomen-područja Jasenovac prof. Đorđu Mihoviloviću. Kolega Mihovilović mi je dao na uvid najnovije (iz lipnja 2010.), neobjavljene podatke popisa koji kustosi u Spomen-području Jasenovac nadopunjavaju. Osim toga, brojnost stradalnika po nacionalnostima po pojedinim općinama moguće je pretraživati samo u bazi podataka koja se nalazi u Spomen-području Jasenovac, a u objavljenom popisu dostupni su samo sumarni podaci za pojedinu općinu i za naselja iz kojih je stradalo više od deset ljudi. Prema knjizi *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945.*, Jasenovac 2007, 33 na slatinskom području stradalo je sveukupno 978 osoba, a na virovitičkom 967 osoba. Prema objavljenom popisu na području kotara Virovitica ubijeno je u logorima Jasenovac i Stara Gradiška iz Karadorđeva Gradinskog 278 ljudi, iz Virovitice 136 ljudi, iz Suhopolja 133 ljudi, iz Borove 55 ljudi, iz Jasenaša 47 ljudi, iz Gačića 39 ljudi, iz Pčelića 36 ljudi, iz Naudovca 33 ljudi, iz Cabune 31 čovjek, iz Korije 21 čovjek, iz pepelane 17 ljudi i iz Orešca 15 ljudi, a s područja kotara Slatina iz Sopja 193 ljudi, iz Popovca Voćinskog 84 ljudi, iz Donjih Bazija 84 ljudi, iz Slatine 68 ljudi, iz Huma Voćinskog 64 ljudi, iz Lisičina 49 ljudi, iz Starina 45 ljudi, iz Kuzme 44 ljudi, iz Nove Bukovice 35 ljudi, iz Hum Varoša 35 ljudi, iz Voćina 25 ljudi, iz Medinaca 20 ljudi, iz Donjih Meljana 15 ljudi, iz Bakića 14 ljudi, iz Gornjih Kusonja 13 ljudi, iz Gornjeg Miholjca 13 ljudi, iz Vaške 13 ljudi i iz Gornjeg Predrijeva 12 ljudi. Vidi: *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941. – 1945.*, Jasenovac 2007, 11-29.

(Adolfa Weissa, Katarinu Weiss, sinove Marka i Ljubomira te još dva rođaka) u župni dvor. Svakodnevnu brigu o njima preuzela je župnikova domaćica Mamika. Nijemci i ustaše su znali da se Weissovi skrivaju kod župnika Jankovića, pa su ih ondje potražili. Jedna vjernica je dojavila župniku da će Weissove sljedećeg dana tražiti u župnom dvoru, pa su ih sve, osim Adolfa, koji je bio iznemogao i bolestan, sakrili u susjednoj Gradini. Adolfa su ustaše pronašli deset dana nakon toga kod župnika, a Jankovića su maltretirali da otkrije gdje se krije ostatak obitelji Weiss. Janković nije odao njihovo skrovište te su se oni skrivali sve do 5. svibnja 1943. kada su ih ustaše uhvatili kod Jankovićevih župljana. Toga dana župnik Janković je pred svim župljanima molio milost za nesretnu obitelj Weiss. Weissovi su svi, osim Marka Weissa, stradali u logorima Birkenau i Buchenwald.²⁷ Prema istraživanjima Melite Švob svega ih je 32 s područja Virovitice preživjelo Holokaust, a s područja Slatine preživjelo ih je 28.²⁸ Jedan dio Židova se spasio u partizanskim redovima. Jedna od najinteresantnijih sudbina bila je ona Eme Rukavine Scheiber koja je rođena u Gradini, u trgovačkoj obitelji. Uhićena je prvi put već u vrijeme uspostave NDH i odvedena u logor u Bjelovar, odakle je vraćena u Gradinu. U srpnju 1942. uhapšeni su joj roditelji i odvedeni u Njemačku, a ona se 1942. i 1943. skrivala u kućama njoj naklonjenih ljudi. U svibnju 1943. ponovo je uhićena te je odvedena u logor Tenje kod Osijeka i odatle je upućena na rad u Njemačku. U prolaznom logoru u Zagrebu uspjele se povezati s antifašistima i odatle je deportirana u logor Zemun-Sajmište. U travnju 1944. pobjegla je iz Sajmišta i priključila se partizanskoj jedinici.²⁹

Romi su, dakako, stradali još teže. Oni su popisani 1941. na području Velike župe Baranja u Osijeku, pa ih je stoga bilo znatno lakše locirati u proljeće i ljeto 1942. kada su izvršena uhićenja i odvođenja u koncentracijske logore. Romi su mahom stradavali u Jasenovcu.³⁰ Ukupno je, prema izvješta-

²⁷ Miriam Steiner-Aviezer, *Hrvatski pravедnici*, (Zagreb 2008), 135, 136; Weiss, *Prilozi*, 19.

²⁸ Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, 453-466 i 584-595.

²⁹ Weiss, *Prilozi*, 15. Čini se da su se najduže uspjeli održati Židovi na području Pitomače (prijeratni kotar Đurđevac). Tri obitelji (Schlesinger, Weber i Hirschl ostale su ondje do 22. veljače 1944., kada su pohapšeni. (Weiss, *Prilozi*, 17).

³⁰ HDA, fond ZKRZ-Zh, kutija 473, 37458-37471/46. U mjesecu ožujku 1942. iz grada Virovitice, iz romskog sela Lješćare, odvedeno je u Jasenovac 140 Roma, a s područja Špišić Bukovice 12 obitelji sa šezdeset članova. U travnju iste godine iz Turanovca i Dugog Sela u općini Lukač odvedeno je 5 obitelji s 44 člana, a u lipnju iz Suhopolja 18 obitelji sa 100 članova. Iz općine Gradina je u istom mjesecu odvedeno 50 obitelji s 269 članova, i to iz sela Borove 3 obitelji s 15 članova, iz Pčelića 6 obitelji s 30 članova, iz Pepelane 3 obitelji s 20 članova, iz Gradine 3 obitelji s 18 članova, iz Bačevca 5 obitelji s 36 članova i iz Detkovca 30 obitelji s 150 članova. U tom je mjesecu deportirano i pet obitelji s 22 člana iz Pivnice. Iz općine Cabuna deportirano je 50 obitelji s 294 člana, i to iz sela Cabuna 10 obitelji s 56 članova, iz Trnave 1 obitelj s 8 članova, iz Budanice 7 obitelji s 41 članom, iz Žubrice 3 obitelji s 16 članova, iz Naudovca 6 obitelji s 21 članom, iz Orešca 5 obitelji s 20 članova, iz Jasika i iz

ju Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, s virovitičkog područja stradalo 929 Roma, »od kojih se niti jedan nije povratio već su svi likvidirani po ustašama po raznim logorima«. ³¹ U poslijeratnoj literaturi navodi se znatno manja brojka stradalih Roma, što je mnogo realnije, vodeći računa o broju Roma prema posljednjem prijeratnom popisu stanovništva iz 1931. Milan Šaša navodi kako je u logore odvedeno 488 Roma, od kojih se niti jedan nije vratio. ³² Prema popisu koji posjeduje Spomen-područje Jasenovac, u Jasenovcu je s područja kotara Virovitica stradalo 675 Roma. ³³ S područja Virovitice postoje svjedočanstva o odvođenju Roma u Jasenovac. Svjedok Luka Kolendarić izjavio je pred kotarskim sudom u Virovitici 2. kolovoza 1951. godine kako je »u selu Bačevcu za vrijeme stare Jugoslavije stalno živjelo 7 ciganskih obitelji, koji su se bavili poljoprivredom i trgovinom stokom. Negdje u jesen 1941., svi ovi Cigani, zajedno sa svojim obiteljima, bili su lišeni slobode i po žandarmima tzv. NDH, otjerani na željezničku stanicu Suhopolje, gdje su bili strpani u željezničke teretne vagonne i odpremljeni u pravcu Osijeka. ... Od strane predstavnika tzv. NDH bilo im je rečeno da se preseljavaju u neki drugi kraj, gdje će dobiti kuće i zemlju na kojoj će stalno raditi. Ubrzo iza toga se pročulo da su svi Cigani iz Bačevca bili odvedeni u koncentracioni logor Jasenovac...«. ³⁴ Sličan iskaz dao je i Josip Ribić 1951., bilježnik Općinskog poglavarstva u Gradini u vrijeme NDH. »Na području općine Gradina stanovalo je nekoliko ciganskih obitelji i to u Javorovoj Gredi u Gradini. Negdje u jesen 1941. općinsko poglavarstvo u Gradini dobilo je službeni nalog tkzv. Kotarske oblasti u Virovitici da ima u smislu naloga tkzv. Ministarstva unutrašnjih poslova NDH izvršiti popis svih Cigana, bez obzira na spol i dob, koji stanuju na području općine Gradina, a sve to u svrhu njihovog iseljavanja sa područja općine.« Nakon što su, po riječima Josipa Ribića, Romi odvedeni u logor Jasenovac u jesen 1941., »imovina koja je iza ovih Cigana ostala bila je razvučena po vlastima tkzv. NDH«. ³⁵ Ranko Amidžić iz Budanice prisjeća se

---

Novog Gačišta 3 obitelji s 13 članova, iz Budakovca 8 obitelji s 88 članova i Gačišta 6 obitelji s 31 članom. Dakako da imena i prezimena svih odvedenih nisu popisana. Imena i prezimena nisu navedena ni na spomenicima NOB-a. Tek na nekoliko njih se spominje podatak da su Romi uopće obitavali na tome prostoru (npr. u Suhopolju, u Turanovcu, u Suhopoljskoj Borovi, u Golom Brdu). Šteković, *Romi u virovitičkom kraju*, 47-49.

³¹ Isto.

³² Milan Šaša, *Kotar Virovitica u narodnooslobodilačkoj borbi*, (Virovitica 1989), 83.

³³ Za podatke zahvaljujem kustosu Spomen-područja Jasenovac prof. Đorđu Mihoviloviću. Kolega Mihovilović mi je dao na uvid najnovije, neobjavljene podatke popisa koji kustosi u Spomen-području Jasenovac nadopunjavaju.

³⁴ U iskazu Luke Kolendarića pred Kotarskim sudom u Virovitici 1951. godine navodi se jesen 1941. godine kao vrijeme deportacije u logor Jasenovac. Moguće je da su neke skupine Roma već tada bile deportirane u koncentracijske logore. (Vidi spis u: Milan Bulajić, *Ustaški zločini genocida*, knjiga II, (Beograd 1988), 91, 92.)

³⁵ Bulajić, *Ustaški zločini genocida*, knjiga II, 92, 93.

kako su ustaše 8. kolovoza 1941. odveli 33 Roma iz sela.³⁶ Niti jedan se nije vratio kući. Milan Halužan prisjeća se kako su Romi iz Pčelića otjerani u Suhopolje prevareni kako ih se upućuje »u njihovu državu gdje će dobiti zemlju«.³⁷ Iz najveće romske kolonije na području virovitičkog kraja, Lješćare kod Golog Brda, Romi su otjerani 1942., prema sjećanju Pave Berdina. »Desetak ustaša i policajaca iz Virovitice došlo je 1942. godine, u vrijeme kada se okopavao kukuruz, i otjeralo sve Oršoše, Kalanjoše i Stojanoviće u Viroviticu. Prethodno su opljačkali sve vrednije stvari, odjevne predmete i pokućstvo, te Pavu Berdina natjerali da sve to preveze - dvoja zaprežna kola u dvorište jednog ustaše u Golom Brdu, a treća u Viroviticu.«³⁸ Navodno se jedan od tih Roma spasio. Bio je taj dan u Grubišnom Polju pa je tako izbjegao smrt. Berdin tvrdi da ga je vidio nakon rata u romskom naselju Žlebice kod Koprivnice. U blizini Suhopolja postojalo je i Kapetanovo Selo, romsko selo gdje su se nastanili Romi Stevanovići i sagradili 17 kućica. Iz toga sela, koje je prije rata imalo više od stotinu stanovnika, preživjeli su jedino bračni par Ljuba i Franjo Stevanović, njihovo dijete Marica, Ljubin stric Đuro, njegova žena Anka i sinovi Gojko i Đuro. Antun Konto i ravnatelj osnovne škole u Suhopolju Josip Fett sjećaju se kako su prvih dana rujna 1942. ustaše došli u Kapetanovo Selo i naredili Romima da krenu iz svojih kuća. Potjerali su ih iz Suhopolja, samo s onim što su mogli nositi u rukama i smjestili ih u prostorije velikog skladišta u Suhopolju. Ondje su proveli sljedeća dva dana. Drugog dana su Romi potjerani na željezničku stanicu, ali su odmah vraćeni, jer nije stigla naručena kompozicija vagona. Tek trećeg dana su otpremljeni u Jasenovac. Opljačkane konje ustaše su prodali na dražbi. Navedene preživjele Rome spasili su Suhopoljčani Franc Hakenberg Franta, Vili Fišer, Mijo Fett i Teodor Fuks kod kojih su Romi radili. Ljuba Stevanović se željela pridružiti svojim u transportu za Jasenovac, ali ju je uporni Vili Fišer, izbavio iz kolone.³⁹ Đuro Munjeković iz Bušetine prisjeća se kako je na željezničkoj stanici u Ljeskovici u svibnju ili lipnju 1942. vidio u vagonima Rome iz Bušetine koji su bili sretni misleći da ih vode na mjesto gdje ih čeka ciganska država.⁴⁰ Romi iz Karadorđeva bili su podrijetlom iz Rumunjske, a znali su osim rumunjskog vrlo dobro i mađarski. Bavili su se izradom korita i glazbom. Prema svjedočenju Boška Kajganića iz Karadorđeva, 1941. su otjerani u Jasenovac. Navodno je Kajganić prepoznao na jednom od filmova koji su se prikazivali u Spomen-području Jasenovac a koji su snimljeni u vrijeme postojanja koncentracijskog logora Jasenovac (»u vrijeme posjeta komisije Crvenog križa«⁴¹) - Rome iz Karadorđeva koji su svirali u logorskom orke-

³⁶ Šteković, *Romi u virovitičkom kraju*, 18.

³⁷ Isto, 30.

³⁸ Isto, 33.

³⁹ Isto, 34-39.

⁴⁰ Isto, 42.

⁴¹ Zapravo se radi o tzv. »Međunarodnoj komisiji« koja je u logoru Jasenovac bila u veljači 1942. godine.

stru, a bili su pobijeni nakon odlaska te komisije.⁴² Za Slatinu su popisi daleko oskudniji iako je Roma ondje bilo znatno više. Ondje je Tina Kovčić, krojačica iz Slatine, prijavila Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1945. stradanje 29 romskih obitelji iz mjesta Slatine za koje je optužila Iseljenički odbor.⁴³ Mitropolit Zagrebačko-ljubljanski gospodin Jovan dao je iskaz Milanu Bulajiću o sudbini Roma na području Medinaca, svojeg rodna mjesta. Navodno je ondje u zaselku Čadava Mehana živjelo oko 50 obitelji Roma koje su ustaše u proljeće 1942. odveli u Jasenovac.⁴⁴ Od svih tih Roma, baš kao i na virovitičkom području, gotovo nitko se nije vratio kući. Prema popisima u Spomen-području Jasenovac u logoru Jasenovac sa slatinskog područja stradala su 594 Roma.⁴⁵

Na temelju već spomenute Zakonske odredbe za obranu države i naroda Pavelić je omogućio retrogradni progon svih onih koje je smatrao opasnim po državu. U tu skupinu ulazili su, dakako, i Srbi: »Njih je ustaški režim smatrao najljućim neprijateljima hrvatstva, kojih se NDH po svaku cijenu treba riješiti jer je u suprotnom slučaju njezin opstanak nemoguć«.⁴⁶ U novinskim člancima u ustaškom glasilu »Hrvatski narod« u svibnju, lipnju i srpnju 1941. su vidljive ustaške namjere sa Srbima.⁴⁷ Uglavnom se spominje iseljavanje Srba, ali i drugi načini, za koje se izrijeком ne kaže koji su. Što se tiče preseljavanja pravoslavaca, plan je bio da se Slovenci s područja Štajerske, Koruške i Gorenjske presele na područje NDH, u kuće i sela u kojima su nekada stanovali Srbi koji će biti preseljeni na područje Srbije. U Zagrebu je 4. lipnja 1941. organiziran sastanak na kojem su bili prisutni veleposlanik Reicha u Zagrebu i »njemački opunomoćeni general« Siegfried Kasche i Slavko Kvaternik koji su potpisali sporazum o razmjeni pučanstva. Bila su dogovorena tri vala seoba. Prvi val seobe zahvaćao je slovenske intelektualce koji bi bili direktno deportirani u Srbiju, osim svećenika koji su ostajali u NDH. Za to su vrijeme vlasti NDH trebale deportirati pravoslavne svećenike iz NDH u Srbiju. Drugi val je obuhvaćao 25000 Slovenaca koji bi trebali biti deportirani u NDH, dok bi NDH deportirala isti broj Srba u Srbiju. Treći val, koji bi bio uslijedio u rujnu i listopadu 1941. obuhvatio bi još 65000 seljaka iz slovenskih graničnih zona (Kozjansko), dok bi NDH u Srbiju iselila isti

⁴² Isto, 50-51.

⁴³ Iz spisa se vidi da su Romi bili pravoslavne vjere i da su se bavili trgovanjem konjima. Radilo se o 29 obitelji sa 101 članom. HDA, fond ZKRZ-Zh, kutija 331, 22002-22012/45, br. 9288.

⁴⁴ Bulajić, *Ustaški zločini genocida*, knjiga II, 133-134.

⁴⁵ Za podatke zahvaljujem kustosu Spomen-područja Jasenovac prof. Đorđu Mihoviloviću. Kolega Mihovilović mi je dao na uvid najnovije, neobjavljene podatke popisa koji kustosi u Spomen-području Jasenovac nadopunjavaju.

⁴⁶ Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska*, 164.

⁴⁷ Vidi npr. *Hrvatski narod*, br. 103, 26. svibnja 1941., 2; *Hrvatski narod*, br. 109, 3. lipnja 1941, 4; *Hrvatski narod*, br. 157, 21. srpanj 1941, 5.;

broj Srba i sve one Srbe koji nisu mogli dobiti državljanstvo NDH, odnosno one koji su se doselili na prostor NDH nakon uspostave Kraljevine SHS.⁴⁸ NDH je za provedbu dogovora od 4. lipnja osnovala Državno ravnateljstvo za ponovu 20. lipnja. Državno ravnateljstvo za ponovu već je 2. srpnja poslalo dopise svim velikim župama o uspostavljanju Ureda za iseljavanje u svakom kotaru. Bilo je određeno da će na čelu toga ureda biti kotarski predstojnik i da će svaki kotar primiti 2500 Slovenaca bez obzira na to koliko je u njemu živjelo Srba.⁴⁹

Na virovitičkom i slatinskom području u početku nije bilo likvidacija ili masovnih hapšenja Srba, kao što je bio slučaj s nekim drugim krajevima NDH. Ipak, odmah nakon uspostave NDH, 26. travnja 1941., ustaše su u selu Petrovcu (danas Borik) uhapsili 9 stanovnika i otpremili ih u zatvor u Mikleuš,⁵⁰ zatim u Novu Bukovicu, a iz Nove Bukovice u Osijek, odakle se spomenuti nisu vratili. Ustaše su željeli iseliti što je moguće više pravoslavnog stanovništva te su stoga tražili izlike za njihovo iseljenje. Posebno su im smetala kolonistička sela, kojih je u slatinskom i virovitičkom kraju bilo uistinu mnogo.⁵¹ Navodno su teror i uznemiravanje pravoslavnog stanovništva Petrovca trajali sve do 15. lipnja 1941. godine, kada je, prema poslijeratnom iskazu Dušana Krnete iz Petrovca, insceniran napad na ustaše.⁵² Navodno su dvojica ustaša iz šume u blizini Petrovca pucali na druge ustaše, a potom su napadnuti ustaše podnijeli prijavu ustaškom taboru u Čačincima o napadu na njih u Petrovcu. »Ovo su činili pod izlikom da su naši ljudi pucali, a da se daje povoda tolikom teroru da se može pristupiti našem iztrebljenju iz sela. Slijedilo je uistinu ono čega su se stanovnici Petrovca i okolnih sela pribojavali. Odmah i istog dana došli su ustaše iz Čačinaca kojih je moglo biti 15, zapovjednika neznam, u naše selo, naredili su seoski sastanak žitelja našeg sela, odnosno sela Petrovca u seoskoj školi u Petrovcu, a sasta-

⁴⁸ Andrija Ljubomir-Lisac, »Deportacije Srba iz Hrvatske 1941«, *Historijski zbornik*, sv. IX, Zagreb 1956, 127; I. Goldstein, »Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine«, Saša Jerše, *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006, 595-605.

⁴⁹ Ljubomir-Lisac, »Deportacije Srba iz Hrvatske 1941«, *Historijski zbornik*, 127-130; Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941. – 1945.*, (Beograd 1981.), 325.

⁵⁰ Toga 26. travnja pohapšeni su kolonizirani Srbi s područja Petrovca, solunski borci. Kasnije su također na području Petrovca izvršena hapšenja, ali su se svi pohapšeni vratili kućama. (HDA, ZKRZ-Zh, kutija 473, 37497-37537/46, br. 499).

⁵¹ Većina sela u virovitičkoj i slatinskoj Podravini koja su nastanjena Srbima naseljavana su masovno nakon Prvog svjetskog rata »solunskim dobrovoljcima«. Jedno od najvećih kolonističkih sela bilo je mjesto Petrovac na istočnom rubu slatinskog područja. O njihovu naseljavanju podrobno vidi u: L. Šteković, »Izgon Srba iz virovitičkog kraja 1941. godine«, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«*, sv. 2, (1997), 359-394.

⁵² HDA, ZKRZ-Zh, kutija 473, 37497-37537/46, br. 499.

nak je sazvao Feber Franjo iz Nove Bukovice. Među okupljenima ustaše su izabrali 19 ljudi koje su već sljedećeg dana, prema Krnetinom iskazu, poubijali na čačinačkom groblju. Nakon što su prikupili tih 19 ljudi, ustaše su ostalima naredili da skaču kroz prozore školske zgrade.«⁵³ Među njima je, koliko se čini, bilo i starijih ljudi koji su se na taj način ozlijedili. Bio je to samo uvod u masovno iseljavanje Srba s područja tadašnjeg kotara Podravska Slatina. Dana 13. lipnja, dakle dva dana prije insceniranog napada na ustaše u Petrovcu, u najistočnijem selu kotara Podravska Slatina, Ilmin Dvoru, smještenom uz rijeku Dravu, između Čađavice i Donjeg Miholjca, ustaše su prikupili lokalno pravoslavno stanovništvo i deportirali ga u Srbiju. Toga se prisjeća Nikola Dragić u svojem svjedočenju Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača.⁵⁴ Navodno su ustaše upali u selo i naredili lokalnom stanovništvu da se spremi u roku od pet minuta i da ponese samo najvažnije stvari. Potom su ih odveli do najbliže željezničke stanice i potovarili u marvene vagone. Prije toga su im oduzeli novac, mast i ostalu hranu. U vagonima nije bilo zraka i bilo je nedovoljno vode. Potom su ih deportirali u Osijek, a iz Osijeka u Gunju, odakle su ih potjerali preko Save u Bosnu, a zatim do rijeke Drine. Dragić navodi da su ih ustaše konstantno kundačili i da su ih na kraju prebacili preko Drine, a pritom da su ih željeli »pogušiti u Drini«. Taj je njegov iskaz vrlo vjerojatno pretjeran, budući da je nakon rata trebalo prikazati ustaške zločine što strašnjijima. Činjenica je da su seljaci iz Ilmin Dvora izgubili sve ono što su imali tijekom Drugog svjetskog rata. Slične iskaze dali su i seljaci sela Španat, Spojanska Greda, Noskovačka Dubrava, Balinci, Čojluk, Brezik i Voćin. Iskazi se razlikuju samo u lokacijama preko kojih su pravoslavni Srbi bili deportirani u Srbiju (neki su putovali preko Rače, a neki preko Stare Pazove) te u činjenici jesu li tijekom deportacije bili maltretirani ili ne. Deportacije su izvršene tijekom mjeseca lipnja, srpnja i kolovoza 1941., a konačna bilanca bila je 4715 iseljenih pravoslavaca s područja kotara Podravska Slatina. Prema poslijeratnom popisu koji je načinila Zemaljska komisija, 13. lipnja s područja Ilmin Dvora izgnano je 360 osoba, istog dana iz Čađavičkog Luga 30 osoba, istog dana iz Martinaca (nakon rata općina Donji Miholjac) 370 stanovnika, 16. lipnja iz Sobjanske Grede 235 žitelja, 25. lipnja iz Novaka 60 stanovnika, istog dana iz Dubrave Noskovačke 174 osobe, istog dana iz Španata 445 žitelja, 26. lipnja iz Bjelkovca 570 stanovnika, iz Čomborja 420, iz Aleksandrovca 550, iz Petrovca 827 stanovnika, iz Balinaca 174 osoba, iz Gornjeg Miholjca 39 stanovnika, iz Nove Bukovice 22 stanovnika, 27. lipnja iz Čojluka 115 stanovnika, 28. lipnja iz Bistrice 13 osoba, 6. srpnja 1941. iz Dobrovića 70 žitelja, iz Brezika 115 ljudi, 26. srpnja iz Voćina 27 stanovnika, 27. srpnja iz Miljevaca 20 stanovnika, 1. kolovoza iz Čeralija 31 stanovnik, 2. kolovoza iz Donje Bukovice 6 stanovnika i 17. kolovoza iz Mikleuša

---

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto, br. 475.

42 stanovnika.⁵⁵ Zanimljivo je da su iseljavani seljaci iz kotline Voćinske rijeke i iz podravske nizine, a da seljaci iz brdskih zona (Lisičine, Kuzma, Slatinski Drenovac...) Papuka i pobrđa Papuka nisu iseljavani tada, već kasnije. Razlog tome je i početak ustanka na spomenutom teritoriju. Grad Slatina također nije ostao pošteđen iseljavanja. Odande je, samo iz Ulice Jova reka, iseljeno 35 obitelji 26. lipnja 1941. godine.⁵⁶

Ni na području Virovitice nije bilo ništa bolje. U prve dvije godine rata, 1941. i 1942., iz 40 sela u Srbiju je iseljeno 1195 domaćinstava sa 6815 članova.⁵⁷ Istaknutiji Srbi, uglavnom svećenici, trgovci, političari ili bankari, vrlo su brzo bili odvedeni, čak i prije nego što su ostali pravoslavci deportirani u Srbiju. Tako su u kolovozu 1941. iz kotara Podravska Slatina, iz naselja koja još nisu bila iseljena uhapšeni svi istaknutiji seljaci, trgovci i gostioničari s obiteljima te su odvedeni u logor Caprag. Postoji popis za 39 istaknutih pojedinaca iz Slatine, Voćina, Čeralija, Dobrovića, Brezika, Miljevaca, Popovaca, Macuta, Kapinaca, Medinaca, Bakića i Gornjeg Miholjca.⁵⁸ Župnik slatinski je tada intervenirao za pet istaknutih pravoslavnih obitelji iz Slatine (Avirović, Kosanović, Mišljenović, Pantelić i Sučević) kod Državnog ravnateljstva za ponovu tražeći da se navedene obitelji vrate svojim kućama »jer nijesu radili proti Hrvatima, nego su učitelji Avirović i Kosanović politički suradjivali s Hrvatima«. Osim toga, spomenute su obitelji podnijele molbe za prijelaz na katoličku vjeru.⁵⁹ Među istaknutim Srbima, kao što sam spomenuo, nalazili su se pravoslavni svećenici. Tako je Slavko Juzbašić, paroh iz Gačića, bio u srpnju 1941. prebačen u Srbiju. Prije odlaska pop Juzbašić bio je maltretiran. Naime, prema njegovu iskazu koji je dao Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina, uhapšen je 9. svibnja 1941. i odveden je u zatvor u Viroviticu gdje su ga ustaše zlostavljali te tražili da kaže koji su stanovnici Gačića četnici. Nakon kratkotrajnog boravka u ustaškom zatvoru

⁵⁵ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 473, 37497-37537/46, br. 525. S područja kotara Slatina je, prema istraživanjima S.D. Miloševića, iseljeno tijekom 1941. godine 5000 ljudi, a 500 ih je te godine završilo u koncentracijskim logorima. Milošević, *Izbeglice i preseljenici*, 124.

⁵⁶ O ovom događaju postoji poseban iskaz Mile Drezgića, Petra Bukvića i Marije Platiše. Vidi u: HDA, ZKRZ-Zh, kutija 217, 8264-8273/45, br. 160. Zanimljiv je i dokument u kojem se vidi kako je Milka Tatalović napisala molbu zato da bi mogla uzeti sa sobom svoj namješ-taj i dobiti putnicu za iseljenje te besplatan prijevoz iz Podravske Slatine do Beograda. (HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 444, 1125/41).

⁵⁷ Šaša, *Kotar Virovitica*, 329. Najveća iseljavanja izvršena su na području Virovitice i okoline 27. i 28. lipnja 1941. (Savo Velagić, *Virovitica u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Virovitica 1979, 154.) O ovim iseljavanjima podrobno vidi u: Šteković, »Izgon Srba«, 359-394. Šteković nije svugdje navodio točne izvore od kuda je preuzeo pojedina svjedočenja već je samo na kraju naveo u literaturi da je korištena građa Arhiva Srbije, fonda Komesarijata za izbjeglice i preseljenike u Srbiju, f. 13, okrug Daruvar, srez Virovitica. Prilog je i bez toga vrlo vrijedna informacija za proučavanje spomenute problematike.

⁵⁸ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 455, 4719/41.

⁵⁹ Isto, kutija 444, 1093/41.

u Virovitici prebačen je u bolnicu gdje mu je dr. Kolibaš spasio život ne dozvolivši da ga nakon 15 dana ponovo zatvore. Nakon izlaska iz bolnice platio je ustaškom stanu kaznu od 3000 dinara i potom je pobjegao u Srbiju.⁶⁰ Navodno je uspio dobiti odobrenje za iseljenje iz NDH od Ustaškog logora u Virovitici. Sa sobom je uspio ponijeti najveći dio svoje imovine, a ostatak je rasprodao u selu.⁶¹ Nakon njegova odlaska imovinu je preuzela Kotarska oblast u Virovitici. Oni koji nisu otišli dobrovoljno, kao što je slučaj s Juzbašićem, bili su protjerani. Iz popisa koji je načinjen 13. srpnja 1941. u Kotarskoj oblasti Podravska Slatina vidi se kako su parosi bili prvi na udaru ustaških vlasti. Tako se navodi kako se Vasu Dovganića, paroha iz Medinaca nije moglo uhapsiti jer je već otišao, Vasu Vujovića, paroha iz Mikleuša, nisu uhapsili jer je također iselio i Emil Marinović, paroh u Gornjem Miholjcu otputovao je u Srijemske Karlovce, a Miladin Radivojević, drugi paroh u Gornjem Miholjcu, već je uhapšen i nalazi se u sabiralištu, baš kao i Nedjeljko Ugrinić, paroh iz Lisičina, Nacko Vidanović, paroh iz Vočina, Mihajlo Stanivuković, paroh iz Smuda, i Rajko Kokanović, paroh iz Slatine. Kotar ujedno moli novac za benzin da bi mogli prevesti zatvorenike, a navodi se i činjenica da su ključevi parohijskih stanova i drugih prostorija deponirani kod kotarske oblasti. Uhićenima je ostavljeno tek 500 dinara, a kotar Podravska Slatina traži vagone za deportaciju Srba u Srbiju.⁶² Pravoslavni svećenik Đura Marković iz sela Velika Klisa južno od Suhopolja (nakon rata općina Daruvar) bio je odveden u logor Caprag u Sisku. Štoviše, prilikom odlaska nije uspio gotovo ništa odnijeti, a još manje prodati. O tome svemu je Zemaljsku komisiju obavijestila učiteljica Zorka Momčilović koja je radila u selu Velika Klisa prije Drugog svjetskog rata, a koja je do trenutka hapšenja stanovala kod spomenutog paroha.⁶³ Nakon progona pojedinaca počeo je progon čitavih sela. Iz sela Ada (danas Veliko Polje) iseljeno je 70 obitelji s 436 članova, iz Bogdanovca (danas Antunovac) iseljeno je 33 obitelji s 180 članova, iz Borove je iseljeno 13 obitelji s 50 članova, iz Brezovog Polja 17 obitelji s 93 člana, iz Budanice 3 obitelji s 12 članova, iz Cabune 20 obitelji s 95 članova, iz Dijelke (danas Veliko Polje) 103 obitelji sa 639 članova, iz Gačića 13 obitelji sa 66 članova, iz Gvozdanske 4 obitelji s 19 članova, iz Jasenaša 19 obitelji sa 122 člana, iz Jelika 1 obitelj s 8 članova, iz Karađorđeva (danas dio Detkovca) 80 obitelji s 426 članova, iz Katinke 15 obitelji sa 76 članova, iz Majkovca (danas Žlebina) 94 obitelji sa 619 članova, iz Miljanovićeve (danas Lipovac) 57 obitelji s 217 članova, iz Mitrovice (danas dio Lipovca) 46 obitelji s 248 članova, iz Naudovca 15 obitelji sa 65 članova, iz Neteče 20 obitelji sa 103 člana, iz Nove Brezovice 46 obitelji sa 194 člana,

⁶⁰ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 474, 37627/46, br. 8600.

⁶¹ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 498, 1177/41.

⁶² Isto, kutija 443, 803/41.

⁶³ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 474, 37627/46, br. 8600.

iz Nove Gradine 60 obitelji s 357 članova, iz Nove Krivaje 9 obitelji sa 56 članova, iz Novog Budakovca 27 obitelji sa 129 članova, iz Obilićeva (rani-je Ladislav, danas Zvonimirovo) 87 obitelji s 429 članova, iz Okrugljače 31 obitelj sa 165 članova, iz Ovčare 65 obitelji s 299 članova, iz Pčelića 30 obitelji sa 124 člana, iz Pepelane 24 obitelji sa 116 članova, iz Pivnice 5 obitelji s 23 člana, iz Podravske Sokolca (danas Vladimirovac) 141 obitelj sa 763 člana, iz Rezovca 6 obitelji s 19 članova, iz Rita 15 obitelji sa 75 članova, iz Suhopolja 30 obitelji sa 114 članova, iz Stare Krivaje 2 obitelji sa 16 članova, iz Starogradačkog Marofa 1 obitelj s dva člana, iz Terezinog Polja 17 obitelji s 98 članova, iz Trnave 4 obitelji s 20 članova, iz Velike Klise 8 obitelji sa 60 članova, iz Virovitice 1 obitelj s 1 članom, iz Zrinja 39 obitelji sa 147 članova i iz Žiroslavlja 24 obitelji sa 134 člana.⁶⁴ U njihove kuće naseljeno je 27 slovenskih obitelji (kotar Virovitica) i 34 slovenske obitelji (kotar Podravska Slatina), što je iznosilo 189 ljudi.⁶⁵ U prazne kuće postavljeni su »čuvari imovine«.⁶⁶ Općinsko poglavarstvo Nova Bukovica u kolovozu 1941. godine izvještava kako je »izseljeno pet naselja, koja su srazmjerno dosta velika i to izseljavanje vršile su ustaške formacije po svojim ljudima, a ove su i nakon izseljavanja ovih po ovima ispražnjenim selima čuvali stražu oko tri nedjelje, a organi ove općine u opće nisu sudjelovali kod izseljavanja, već uopće i nakon toga nisu imali pristupa u pojedina sela i ako je to moralo biti, tj. trebalo je odmah početi sa popisom cjelokupne imovine, no općini se to nije dozvolilo, a ustaške formacije to nisu uopće izvršile, već su sami na svoju ruku u tim selima dulje vremena gospodarili i za to vrijeme raspačana je u glavnom pokretna imovina na razne strane tako, da sada o tome ovdje nitko ništa ne zna.«⁶⁷ Dakle, ustaše su opljačkali kuće iseljenih pravoslavaca, a općinsko poglavarstvo nije moglo ni na koji način reagirati. Općinsko poglavarstvo je nakon toga predložilo formiranje jednog državnog povjerenstva koje bi ispitalo i ustanovilo što je na pojedinim posjedima ostalo od pokretne imovine iseljenih pravoslavaca. U studenom 1941. Odjel za udružbu ministarstva zdravstva i udružbe NDH šalje dopis Ravnateljstvu za ponovu u kojem traži 60 kuća za naseljavanje muslimana iz Bosne na području kotara Virovitica.⁶⁸ Je li to učinjeno, nemam podataka, ali je činjenica da su kolo-

⁶⁴ Podaci su preuzeti iz: Šaša, *Kotar Virovitica*, 345-347. Tražeći u Hrvatskom državnom arhivu dokumente o događajima 1941. naišao sam na dokument u kojem stoji da je iz Virovitice prognano 18 ljudi 25. kolovoza 1941. (ZKRZ-Zh, kutija 298, 17607-17621/45). U popisu koji je Šaša napravio na kraju knjige stoje imena interniranih za 39 naselja, a za Viroviticu, gdje je navedena samo jedna osoba, nema imena tog čovjeka, što bi značilo da popis za Viroviticu očito nije potpun. Popis je nadopunio Šteković u svojem radu Šteković, »Izgon Srba«, 359-394.

⁶⁵ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 504, bez signature. Isti podatak donosi i Milošević koji dodaje da je na području Slatine bilo naseljeno 96 osoba, a Virovitice 93 osobe. Milošević, *Izbeglice i preseljenici*, 340.

⁶⁶ Isto, kutija 473, 11031/41.

⁶⁷ Isto, kutija 462, 7308/41.

⁶⁸ Isto, kutija 534, 37508/41.

nisti iz Hrvatskog zagorja i Slovenci uistinu naseljavani po srpskim selima nakon odlaska pravoslavanih. Pravoslavni koji su ostali u svojim selima molili su Ravnateljstvo za ponovu i Iseljeničke logore u Bjelovaru i Slavonskoj Požegi da se odobri povratak onima koji su iselili. Iz virovitičkog kraja su prije deportacije u Srbiju pravoslavci uglavnom bili odvođeni u iseljeničke logore. Tako je Doka Gvoić molila za svojeg brata Stanka Gvoića koji je otpremljen iz Naudovca 26. kolovoza 1941. u Iseljenički logor u Bjelovaru.⁶⁹ Njezinu je molbu potpisalo još sedam katolika iz Naudovca, a župni ured je potvrdio Gvoićev prijelaz na katoličku vjeru. Međutim, sve to nije pomoglo da se Gvoić vrati u svoje rodno selo budući da je zapovjednik Iseljeničkog logora odgovorio »da su isti izseljeni u Srbiju«. Slično je bilo i s Ljubomirom Korjanovićem, kojem nije pomogla činjenica da je bio u Dobrovoljnom hrvatskom vatrogasnom društvu niti to da je prema Hrvatima i Nijemcima u Cabuni bio korektan.⁷⁰ Hrvatski ustaški tabor u selu Pivnica Slavonska izdao je potvrdu Svetislavu Legenu iz Klise za Cvetka i Tadiju Legena koji su »u svakom pogledu dobrog političkog vladanja, politički se nikada nisu javno isticali i u svakom pogledu nisu nikada sa Hrvatima dolazili u sukob«. I oni su još prije podnošenja molbe odseljeni u Srbiju.⁷¹ Oni pravoslavci koji su ostali u svojim kućama uglavnom su bili prešli na katoličku vjeru.⁷² Zakonska odredba o prijelazu s pravoslavne na rimokatoličku vjeru donesena je 3. svibnja 1941.⁷³ Od tada, pa nadalje izvršavan je prijelaz na katoličku vjeru u čitavoj Slavoniji. Ipak, masovni prijelazi na rimokatoličku vjeru uslijedili su tek nakon odlaska većeg dijela pravoslavaca iz virovitičkog i slatinskog kotara. Iz virovitičkog Hrvatskog tjednika vidljivo je da je pojedinačnih prijelaza s pravoslavne (ali i sa židovske) vjere na rimokatoličku bilo već od srpnja 1941. Naime ondje je tijekom druge polovice srpnja i kolovoza 1941. objavljivan popis onih koji su prešli na rimokatoličku vjeru.⁷⁴ Na slatinskom području su žitelji Gornjeg Miholjca, Novaka, Višnjice i Puste Zidine pravoslavne vjere prešli skupno na rimokatoličku 23. studenog 1941.⁷⁵ Dekanatski ured u Podravskoj Slatini tražio je da se ne ruši pravoslavna crkva u Gornjem Miholjcu, već da se ona preuredi za katoličko bogoslužjenje te da se u Gornjem Miholjcu uspostavi nova župa budući da je »prielaz 100% obavljen i nema više grkoistočnjaka«. S obzirom da je u Slavoniji u nekim selima bilo

⁶⁹ Isto, kutija 497, 20155/41.

⁷⁰ Isto, kutija 494, 19243/41.

⁷¹ Isto, kutija 494, 19244/41.

⁷² O prijelazima na rimokatoličku vjeru u kotaru Virovitica vidi u: Šteković, »Izgon Srba«, 359-394.

⁷³ *Narodne novine*, 5. svibnja 1941., br. 19.

⁷⁴ Vidi: *Hrvatski tjednik*, br. 29, 19. srpnja 1941., 4; br. 30, 26. srpnja 1941., 4; br. 31, 2. kolovoza 1941., 3; br. 32, 9. kolovoza 1941., 3; br. 33, 15. kolovoza 1941., 3.

⁷⁵ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, kutija 55, 10554. Na području novoosnovane župe Gornji Miholjac bila su 592 prijelaznika.

mного njemačkog stanovništva, po vjeri protestanata, manji broj pravoslavnih opredjeljivao se pod njihovim utjecajem, i za protestantizam. Masovni prijelazi na rimokatoličku vjeru u virovitičkom kraju objavljeni su u *Hrvatskom tjedniku* tijekom 1941. godine u obliku članaka. Tako su 16. studenog na rimokatoličku vjeru prešli stanovnici Cabune, 19. studenog stanovnici Budanice, 6. prosinca stanovnici Borove, a u drugoj polovici prosinca stanovnici Naudovca i Gačića.⁷⁶ U selu Pčelić prijelaz na rimokatoličku vjeru vršili su franjevci iz Virovitice. O tome izvještava Kotarska oblast u Virovitičkom župu Baranja: »Što se tiče prielaza sa grčko-istočne na rimokatoličku vjeru, izvješćujem da sam sa dvojicom Franjevaca, O. Fortunatom i O. Josafatom pošao u selo Pčelić, gdje se prijavilo 39 porodica za prielaz. Kako su izprva bili oduševljeni za prielaz, tako sada stoje pod uplivom izvjesnog učitelja Dragutina Žilavija, koji se zapisao u Njemačku Narodnu Grupu i zove se sada Karl Schielavy, pa je malo popustio interes.«⁷⁷ Prijelaz na rimokatoličku vjeru bio je predviđen za 9. studenog 1941. U istom se dokumentu spominje kako u selu Gačiću također Nijemci nagovaraju pravoslavne da se uključe u Kulturbund i da prijeđu na evangeličku vjeru. U selima Nova i Stara Krivaja akciju prekrštavanja stanovništva omeli su »četnici-komunisti, te su ljudi vrlo zastrašeni i boje se osvete«. Prijelazi na rimokatoličku vjeru zabilježeni su i kasnije, 1942., pa se tako u svibnju 1942. spominje kako u već određen »dan rasprave za osnutak župa u Cabuni, Dijelki i Gornjem Miholjcu, a trebalo bi osnovati još sljedeće župe«, pa se navodi župe u Slatinskom Drenovcu sa 3276 »prelaznika«, Čeralijama s 1828 »prelaznika«, Slanojvodi sa 741 »prelaznika«, Gačiću s 360 »prelaznika«, Lisičinama s 1645 »prelaznika« i Medinci sa 194 »prelaznika«.⁷⁸ U siječnju 1942. prekršteno je 270 pravoslavaca iz općine Pivnica Slavonska. O tome je dao iskaz Ivan Lah, tadašnji općinski bilježnik. On svjedoči kako u Pivnici 14 obitelji

⁷⁶ Vidi: *Hrvatski tjednik*, br. 47, 22. studeni, 3; br. 49, 6. prosinac, 2; br. 50-51, 24. prosinac, 3.

⁷⁷ *Građa*, knjiga I, 258.

⁷⁸ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, kutija 64, 85/5543. U dokumentu se navode i ovi podaci: u Lipovcu kod Čeralija ostalo je 49 pravoslavaca, u Gornjim Kusonjama 48 pravoslavnih, u Donjim Kusonjama 18 pravoslavnih, u Bijelom Jarcu 6 pravoslavnih i u Kuzmi 316 pravoslavnih. Iz dokumenta je vidljivo da su u ovim mjestima naseljeni kolonisti u pravoslavne kuće: Rušani, Jeliman, Tomislavovo, Sigetec, Leševo Lanka, Pješć. Zaton, Novi Gradac, Gačićte Malo, Paveličevo, Topolik, Budakovac, Budakovac Novi, Podravski Sokolac, Brezovica Nova, Lisičina Kruškova, Javorova Greda, Čomborje, Grabić, Senkovac i Vraneševci. Vrlo je vjerojatno da su i u ostalim selima gdje je bilo rimokatolika u ovom popisu, a koja su prije Drugog svjetskog rata bila čista pravoslavna sela, naseljeni kolonisti, ali se to iz ovoga popisa točno ne vidi. Pojedina od ovih sela danas imaju nova imena. Ustanovljavanje župa na tome području provedeno je samo u Rušanima i Gačiću, a u ostalim mjestima nije »radi sadanje nesigurnosti sa strane partizana u tim mjestima«. (HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, kutija 53, 9825.) Prekrštavanja na katoličku vjeru provedena su i u ostalim mjestima (o tome vidi i faksimile dokumenata u: Joža Horvat, Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946, 63, 64, 67-72).

nakon prekrštavanja nije željelo dati podatke o obiteljima, tj. imena, prezimena i datume rođenja, te su izjavili da je prilikom prekrštavanja prekršten samo »njihov kaput, a da oni nisu«. Općinski bilježnik je trebao napraviti popis onih koji nisu željeli dati podatke, što je Lah i napravio, ali ga navodno nikada nije predao tako da »neposlušnici« nisu završili u logoru.⁷⁹ Dva mjeseca kasnije, točnije 13. ožujka 1942., iz dopisa velikog župana Velike župe Baranja Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja vidljivo je kako su pravoslavci na području Slatinskog Drenovca, Pušine, Kraskovića, Prekoračana, Meljana i Đurišića (poslijeratna općina Orahovica) prešli na rimokatoličku vjeru, baš kao i pravoslavci iz Voćina i okolnih mjesta dan kasnije (dakle, 14. ožujka 1942.). Župan Velike župe Baranja je i jednom i drugom prilikom održao govor te je od Ministarstva zatražio 20000 kuna da bi se franjevcima koji vrše prekrštavanja platile dnevnice.⁸⁰ Osim što su vršena prekrštavanja, oduzimana je imovina pravoslavnoj crkvi, a vrlo često su i rušeni pravoslavni hramovi. Iako je traženo od strane rimokatoličkog župnog ureda u Gradini i općinskog poglavarstva u Cabuni Kotarsku oblast u Virovitici da se ne ruši crkva u Gačiću, budući da se može preurediti u katoličku, hram je ipak srušen.⁸¹ Uz taj hram srušene su i crkve u Dobroviću (8. siječnja 1942.), zvonik u selu Bistrica (14. veljače 1942.), zvonik u selu Bakiću te kapela na mjesnom groblju (veljača 1942.) te crkva u Voćinu (9. siječnja 1942.).⁸² Osim ovih crkava srušeni su u potpunosti i hramovi u Zrinju Lukačkom, Gradini, Dijelki, Virovitici, Slatini, Medincima, Klisi i Majkovcu Podravskom. Oštećeni su hramovi u Borovi (iako se ponegdje navodi da je srušen do temelja), Donjim Meljanima, Lisičinama, Smudama, Macutama, Jasenašu i Slatinskom Drenovcu.⁸³

Do otpora Srba ustašama došlo je, zbog svih navedenih razloga, već u srpnju 1941. Baš na području zabačenih papučkih sela, u mjestu Lisičine, kotar Podravska Slatina, grupa seljaka se povukla u šumu, naoružala se i počela s ustašama voditi oružane borbe. Prva oružana grupa na teritoriju kotara Podravska Slatina formirana je 14. srpnja 1941. na sektoru sela Lisičine i Kuzma.⁸⁴ Do formiranja grupe navodno je došlo na sljedeći način. Tijekom mjeseca svibnja ustaše su otjerali u koprivnički logor Danicu više seljaka,

⁷⁹ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 474, 37627-37634/46.

⁸⁰ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, kutija 32, 2600, br. 910-I-1942.

⁸¹ HDA, fond Ponova, kutija 499, 21092. Moguće je da su i neki drugi hramovi teže oštećeni, ali o tome nemam podataka. (Dušan Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 2004. i www.eparhija-slavonska.org).

⁸² HDA, ZKRZ-Zh, kutija 473, 37497-37537/46

⁸³ Dušan Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 2004. i www.eparhija-slavonska.org. Moguće je da su i neki drugi hramovi teže oštećeni, ali o tome nemam podataka..

⁸⁴ *Prilog građi za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1941. godine*, (Slavonski Brod 1965), 109.

među kojima su bili i braća Bogatić. Jedan od braće, Marko Bogatić, uspio je pobjeći i skloniti se u šumu s Jovom Kosanovićem.⁸⁵ Pridružili su im se Dušan Čakardić iz Bokana te Nikola Bosanac i Petar Stojnović iz Lisičina. Radilo se zapravo o »banditskoj« grupi koja nije vršila nikakve organizirane akcije i koja je bila pročetnički orijentirana. I na području Virovitice u selu Jasenaš postojala je u kolovozu »četnička banda« koja je posjedovala dvije puške.⁸⁶ U rujnu dolazi do prvih oružanih okršaja. Tako je na potoku Vojlovica, kod Čačinaca, između Slatine i Orahovice, napadnuta ustaška straža. U sukobu nitko nije ranjen.⁸⁷ Kasniji sukobi odvijali su se u zoni sela Kuzme i Lisičina, gdje je spomenuta grupa koju je vodio Kosanović upala u lugarevu kuću tražeći vojničku pušku. Na to su reagirali ustaše iz Vočina koji su pretraživali područje.⁸⁸ Tijekom pretraživanja ustaše su uspjeli locirati »bandu« i sukobiti se sa spomenutim »banditima«. U sukobu je stradao jedan ustaša, a dvojica su ranjena. Dva pripadnika »bande« prijavili su se sami Oružničkoj postaji u Vočinu te su »pušćeni svojim kućama«.⁸⁹ Jovo Kosanović, koji je bio strah i trepet sela Nova Krivaja, kako se navodi u ustaškom izvještaju, maltretirao je lokalno stanovništvo, koje je sazivao na sastanke prijeteći im da će »ukoliko ne dođu na sastanke zapaliti sve kuće i ljude izmasakrirati, tj. odrezati im ruke i noge, te da će im prosvirati kuglom čelo«. Vrlo je lako moguće da to što stoji u izvještaju nije daleko od istine, budući da je lokalno stanovništvo iz Stare i Nove Krivaje vrlo brzo nakon puškaranja između ustaša i četnika pobjeglo na područje Levinovca i napustilo svoje kuće. Na sastanku su Kosanović i pripadnici njegove grupe govorili da je »došlo ili da nešto urade ili da poginu, jer drugog im spasa nema«. Pozvali su sve koji su sposobni da im se pridruže i prijetili im da će ih poubijati ako to ne učine. Osim toga, tražili su od seljaka da im pomognu da se prehrane, tj. da im dostavljaju hranu u šumu, što su ovi i činili.⁹⁰ Čini se da je Kosanović operirao na poprilično širokom području: od istočne Bilogore (kotar Virovitica i kotar Daruvar), preko Papuka (kotar Podravska Slatina), do Ravnogorskog područja (kotar Pakrac), budući da je sudjelovao i na sastanku održanom 27. na 28. rujna 1941. u Zailama (selo istočno od manastira Pakra, danas napušteno).⁹¹ Očito je da se Kosanovićeva grupa djelomično osipala nakon okršaja kod sela Stara Krivaja 3. listopada 1941., kada su pripadnici 28. ustaške

⁸⁵ Kosanović je rođen 1906. u Novoj Krivaji. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bio je neko vrijeme član općinskog odbora Jugoslavenske radikalne zajednice, a kasnije je stupio u četničku organizaciju koju je osnovao Mrhin, pravoslavni svećenik u Katinovcu, kotar Daruvar. (HDA, SDS RSUP SRH, kutija 1, *Bivše građanske stranke na kotaru Daruvar*, 65.)

⁸⁶ *Građa*, knjiga I, 113-114.

⁸⁷ Isto, 187.

⁸⁸ Isto, 203-204.

⁸⁹ Isto, 212-213. Sami su se prijavili Petar Dragojević i Đuro Ratić.

⁹⁰ Isto, 237-239.

⁹¹ Isto, 250.

bojne ubili između 11 i 15 njezinih pripadnika.⁹² Tom prilikom stradao je i jedan ustaša (Tadija Vincetić), koji je uz to izmasakriran.⁹³ Nakon toga sukoba ustaške vlasti sazvale su sve stanovnike pravoslavne vjeroispovijesti iz Stare i Nove Krivaje, Kuzme, Lisičina i Vočina u Đulaves (danas Đulovac), gdje im je priopćena poglavnikova odluka o ograničenom kretanju, tj. o tome da nitko bez pismene dozvole seoskog kneza, koja vrijedi samo za jedan dan, ne smije ući u šumu.⁹⁴ Ujedno je stanovništvo pozvano da se vrati svojim kućama, odakle je jedan dio njih i pobjegao u strahu što od četnika, što od ustaša. Partizanske grupe koje su nastale u okolici Orahovice, a koje su 22. listopada osnovale partizanski odred, napale su 21. studenog 1941. Slatinski Drenovac zato da bi došle do veće količine oružja. U toj akciji pozvali su i Kosanovićevu grupu da sudjeluje, ali ona se, čini se, nije odazvala pozivu.

⁹² U poslijeratnoj literaturi spominje se na nekoliko mjesta Kosanovićeva grupa kao četnička grupa, ali se bez obzira na to veličaju njezini uspjesi u borbi s ustašama. Ponekad su vrlo iskrivljene činjenice koje se odnose na okolnosti borbe i broj stradalih. Tako se u *Prilogu građi za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1941. godine* spominje kako je grupom rukovodio Jovo Kosanović, prijeratni organizirani četnik, te je u tom pravcu počeo usmjeravati cijelu grupu. Potom autori teksta navode kako se grupa duže vrijeme skrivala i nije vršila nikakve oružane akcije, a zatim navode akciju u kojoj je grupa sudjelovala i navodno spasila od sigurne smrti 14 seljaka koje su ustaše vodili kao taoce (sukob kod bunara Alaginac 2. listopada 1941.). O tome ništa ne piše u ustaškim izvještajima koji bi to zasigurno naveli kao razlog napada. U poslijeratnim memoarima ne stoji ni činjenica da su ustaše zapravo u većem dijelu razbili Kosanovićevu grupu u sukobu 3. listopada 1941. (*Prilog građi za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1941.*, »Kotar Podravska Slatina«, Slavonski Brod 1965, 108-111). Znatno realnije je prikazano činjenično stanje u istoj knjizi prilikom opisa situacije na području kotara Virovitica. Ondje stoji kako spomenuta grupa nije bila povezana sa susjednim partizanskim grupama s kojima je rukovodila KPJ. »Grupu su sačinjavali seljaci Srbi iz Lisičina i okolnih sela, koji su pobjegli ispred ustaškog terora. Nešto kasnije pristupili su Odredu formiranom na Pšunju u daruvarskom kotaru.« (Misli se na sastanak u Zailama, gdje su sudjelovali i predstavnici KPJ i lokalnih seljaka iz Zaila i Gornjih Boraka, koji su također formirali manju grupu iz straha pred ustaškim terorom, op. a.) »Međutim, tu grupu je od Odrada uspio odvojiti bivši jugoslavenski podoficir Jovo Kosanović s motivacijom da je bolje braniti nezaštićena sela nego voditi organizirane akcije pod vodstvom Partije. Jovo Kosanović je bio izrazito četnički, šovinistički raspoložen i insistirao je na teroru nad Hrvatima kao odmazdi za ustaška zlodjela nad srpskim stanovnicima. Zajedno sa svoja dva rođaka u grupi nosio je četničku kokardu, dok su svi ostali borci nosili petokraku zvijezdu. Osim propagiranja bratoubilačkog rata, čemu su se borci protivili, odnosi između Kosanovića i boraca zaoštrili su se i zbog njegovog grubog odnosa prema čitavoj grupi u kojoj je želio biti apsolutni gospodar. Razdor se još više povećao kada je grupi 28. studenog 1941. pristupio Mirko Fiket Mesarić, član KPH, Hrvat iz Levinovca.« Navodno je Kosanović zahtijevao da se Mesarić likvidira zbog činjenice što je Hrvat. Ostali su se tome suprotstavili. Fiket je stekao popularnost time što se istaknuo osobnom hrabrošću u nekoliko akcija. Koliko se čini, jedino su Kosanović i njegov rođak ostali pročetnički orijentirani u grupi, ali i oni su prihvatili KPJ kao organizatora ustanka nakon što je grupa ušla u siječnju 1942. u Papučko-krndijski odred. (*Prilog građi.*, »Kotar Virovitica«, 176-177.) Iz sjećanja Dušana Čalića, narodnog heroja, jasno se vidi da je Kosanović ubijen od strane svojih suboraca budući da je pljačkao napuštene sela. (*Prilog građi.*, »Sjećanja na ustaničku 1941. godinu u Slavoniji«, 224-225).

⁹³ *Građa*, knjiga I, 488-489.

⁹⁴ Isto, 489.

U napadu na Slatinski Drenovac sudjelovalo je 15 boraca i oko 100 seljaka iz okolnih sela. Akcija na Slatinski Drenovac uspjela je. »Zaplijenili smo preko 40 pušaka, 2 sanduka municije i sanduk bombi, kao i drugu spremu. Na Pošti je nađeno, čini mi se, oko 60.000 kuna ili dinara, što je poslato Okružnom komitetu u Bjelovar.«⁹⁵ Nakon akcije, koja je uspjela, lokalno stanovništvo koje je sudjelovalo u napadu, ostalo je kod kuće. Već sljedećeg dana ustaške snage provele su »premetačinu« sela Drenovac i okolnih sela. Tom prilikom pohapsili su lokalno stanovništvo i, kako navodi ustaški izvještaj, »uhvaćeno je nekoliko jataka koji su bili u tim četničkim logorima, te se sada s njima na terenu vode istrage i oni prokazuju boravišta četnika«.⁹⁶ Kao reakciju na napad ustaše su pohapsili obitelji »odbjeglih odmetnika« koje odvede u »privremeni logor«. Ustaše su pri premetačini očito napravili i »zaplienu hrane i živežnih namirnica«, što bi značilo da su u pobunjeničkim selima napravili pljačku privatne imovine. Nakon akcije u Drenovcu, Odred se okomio i na sela Požeške kotline. Odred je noću 1. na 2. prosinca napao Općinu Bektež u Požeškoj kotlini. Tijekom listopada, studenog i prosinca 1941. partizanski odredi su napadali pripadnike Ustaške vojnice i domobrane u brdskoj zoni kotara Slatina, Orahovica, Virovitica i Požega. Tijekom tih napada sudjelovali su vrlo često, kao što vidimo iz spomenutih primjera, i domaći stanovnici. Ustaše su potom poduzimali odmazdu nad lokalnim stanovništvom, smatrajući ga odgovornim za potporu partizanima i sudjelovanje u partizanskim akcijama. Tako su ustaše Petranovićeve bojne 28. i 29. prosinca 1941. godine spalili potpupučka sela Gornje Vrhovce i Kantarovce kod kojih su bili utaboreni partizani i od kuda su napadali njemačke i ustaške jedinice.⁹⁷ Navodno je neposredan povod paljenju ovih sela bila borba između lokalnog stanovništva i ustaša 27. prosinca 1941., kada su seljaci rastjerali ustaše, a potom pozvali partizane da ih obrane. U borbi je poginulo 14 ustaša, a 5 ih je zarobljeno. Zarobljeno lokalno stanovništvo odvedeno je u logor.⁹⁸ Najveća odmazda nad lokalnim stanovništvom dogodila se prilikom napada partizana na ustaše u selu Kometnik kod Voćina početkom 1942. Naime, 12. siječnja »oko 1 sat po podne naišao je jedan odred Ustaša iz Podr. Slatine u selo Ko-

⁹⁵ *Prilog građi*, »Od prvih akcija do Papučko-krndijskog odreda«, 290-291. Nakon završetka akcije, šest ljudi iz Vrhovaca, koji su sudjelovali u napadu, nisu pristali da ostanu u Odredu, »nego su uzeli zaplijenjeno oružje i spremu i otišli kući, navodeći da oni imaju vodstvo i da će oni izvršiti akcije po noći, a po danu će biti kod svojih kuća. ... Domaći ljudi iz Drenovca uzeli su oružje, ali nisu htjeli da odmah odu sa Odredom, nego su se izgovarali da će doći sutradan. Međutim, sutradan su došle ustaše, te ih pohvatali i zaplijenili oružje.« Dvanaest uhapšenih iz Slatinskog Drenovca odvedeni su nakon četiri dana u Osijek i ondje ostali zatvoreni sedam mjeseci, nakon čega su pušteni na slobodu. (HDA, ZKRZ-Zh, kutija 484, 38410/46, br. 6416). O tome događaju vidi također izvorne ustaške dokumente u: *Građa*, knjiga I, 370, 371, 375-377.

⁹⁶ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 541, 40489/41.

⁹⁷ Vidi dokument u *Građa*, knjiga II, 71.

⁹⁸ Vidi o tome događaju i u: *Prilog građi*, »Kotar Slavonska Požega«, 123.

metnik koje leži 3 km istočno od Voćina, a 700 met. prema sjeveru od željezničke pruge Slavonske podravske željeznice. Ustaše su vršili redovnu ophodnu službu.⁹⁹ Prema ustaškom izvješću, u Kometniku pravoslavci, kao i u većini brdskih sela na Papuku i Krndiji, nisu prešli na katoličanstvo. Iz sela su partizani, među kojima su bili i pripadnici grupe Jove Kosanovića, napali ustaše. Borba između partizana i ustaša trajala je pet sati, i u borbi je poginulo 5 ustaša i 7 partizana.¹⁰⁰ Ustaško izvješće donosi podatak da je u selu bilo »oko 50 četnika-komunista odmetnika koji su većinom iz sela Lisičina, a već su se pred par mjeseci odmetnuli«. Ustaše su optužili seljake Kometnika »da su ih primili i častili«. ¹⁰¹ Partizanski izvještaj govori o takozvanim »četnicima«, njih 32 i 3 partizana koji su se nalazili u Kometniku prilikom napada. Partizani govore također o tome da su oni bili napadnuti, a da su njihovi gubici minorni, dok su ustaše izgubili 14 ljudi, a 20 ih je ranjeno.¹⁰² Još istoga dana počele su pripreme za opkoljavanje sela Kometnik od strane ustaša.¹⁰³ Ustaše su ušli 13. siječnja u Kometnik, budući da u mjestu više nije bilo ni četnika ni komunista. »Ustaše su proveli sa oružnicima premetačinu po kućama u selu Kometnik, te su pri tom posluživši se sa odredbom Vojskovođe Doglavnika zapalili nekoliko kuća i štagljeva u tom selu i naročito one kuće iz kojih se je pucalo dan prije na Ustaše, a žitelje iz sela evakuirali i dopremili u obćinu Voćin.«¹⁰⁴ U ustaškom izvještaju stoji da su prilikom odvođenja stanovništva neki pokušali pobjeći, pa su na te pucali i »na taj način je poginulo danas oko 25 ljudi žitelja sela Kometnika pravoslavaca«. Kometnik su ustaše potpuno iselili. Muškarce su odveli u Voćin, a žene u privremeni logor u Zdence (njih oko 190) u kojem su ih smjestili u neljudskim uvjetima

⁹⁹ Prema poslijeratnoj literaturi događaj se zbio ovako: Kosanovićeve grupa trebala se spojiti s partizanima na Papuku. Odlučili su da će zaobići Voćin s istočne strane, međutim prilikom prijelaza preko rijeke Voćinke, kod Sauhamelovog mlina, mlinarov pomoćnik je primijetio kolonu, a ujutro je vidio i tragove, pa je o svemu tome obavijestio ustaše u Voćinu. Pripadnici Kosanovićeve grupe smjestili su se u štaglju Miloša i Steve Stojanovića u Zubićima (zaselak naselja Kometnik), tri kilometra daleko od Voćina. Ustaše su krenuli u potjeru za Kosanovićevom grupom i nakon sukoba se povukli prema Voćinu, gdje su dočekali pojačanje. Potom su sljedećeg dana ušli u Kometnik i ondje spalili kuće onih koji su pokušali bježati, a neke od žitelja (njih 28) odmah pobili. Žene i djecu iz logora u Zdencima pustili su kućama, a muškarce su odveli u Voćin. U podrumu u Voćinu pogušilo se oko 50 ljudi, a desetak se ljudi nakon strijeljanja ostatka spasilo zahvaljujući činjenici da su trebali pokopati svoje sumještane. (*Podravsko-slatinski kraj: zbornik u povodu proslave četrdesetogodišnjice narodnog ustanka i socijalističke revolucije*, Podravska Slatina 1982, 103-104.)

¹⁰⁰ U knjizi Dragutin Pelikan, *Slatina u vjetrovima povijesti*, (Slatina 1997), 156-159, navode se imena palih ustaša u Kometniku 12. siječnja 1942. Pelikan ih navodi šestoro s područja grada Slatina te tvrdi da su ih četnici (pripadnici Kosanovićeve grupe) masakrirali.

¹⁰¹ *Građa*, knjiga II, 25.

¹⁰² *Građa*, knjiga II, 51.

¹⁰³ Ustaše su dobili pojačanje iz Osijeka, Belišća i Virovitice od 300 ljudi (Isto, 26).

¹⁰⁴ Svjedok Nedjeljko Jorgić tvrdi da su ustaše spalili 7 stambenih zgrada i 26 gospodarskih od 123 stambene i 426 gospodarskih zgrada koliko je Kometnik imao prije Drugog svjetskog rata. (HDA, ZKRZ-Zh, kutija 471, 37200-37223/46, br. 7031).

(kuće nisu imale ni štednjake, a bila je zima, ni prozore, ni vrata). Njihovu stoku su djelomično prodali, nešto upotrijebili za prehranu ustaša na terenu, a dio otpremili na Državno dobro u Dalj. Broj pobijenih pravoslavaca iz Kometnika bio je znatno veći od 25. Prema iskazu koji je Nedjeljko Jorgić iz Kometnika dao Zemaljskoj komisiji 18. veljače 1946., događaj se odvio ovako¹⁰⁵: »Dana 12. siječnja 1942. godine napale su ustaše selo Kometnik u koje su bili partizani i nastupila je borba. U toj borbi poginulo je 5 ustaša, a svih 5 iz Slatine, i nakon te pogibije preostale ustaše povukli su se u Voćin. Dana 13. siječnja 1942. godine ustaše su dobili pojačanje od drugih ustaških formacija i opkolile su zaselak Dobriće te čitavo selo Kometnik. Te ustaše pokupili su iz zaselka Dobrići 32 žitelja, a iz Kometnika 174 žitelja, te su svi zajedno oterani u Voćin, i zatvoreni u podrum Općinske zgrade.«¹⁰⁶ Tu Jorgić opisuje mučenja kojima su bili podvrgnuti, što je možda samo djelomično istina, jer znamo da su jugoslavenske vlasti zahtijevale od svjedoka da iskaži budu što je moguće više optužujući za počinitelje nedjela. »Dana 14. I. 1942. godine izjutra rano otvorili su podrumsku vrata ustaše i viknuše: 'Izlazi po 10 napolje!' Čim je prva deseterica izašla napolje počelo se sa ubijanjem pucanjem iz pušaka i strojnica. Zatim je izašla druga grupa od deset ljudi, te kada je i ta grupa izašla počelo se sa ubijanjem na isti način kao i oni prvi. Tako je to išlo redom 10 po 10 i svi su pred podrumom potučeni. U podrumu je još ostalo 7 ljudi kojima je naredjeno da izadju van, naredjeno im je da imaju pokopati potučene, te sam se toj sedmorici i ja osmi priključio, koji sam pukim slučajem ostao živ u petoj grupi po deseterici izlazećih iz podruma.« Navodno su njih osmorica iskopali raku za žrtve pokolja kod željezničke stanice u Voćinu i treći dan iza pokolja pokopali mrtve. Jorgić tvrdi da je 25 ljudi pomrlo još u zatvoru od nedostatka svježeg zraka »jer su ustaše sve otvore kao i vrata na ulazu u podrum tako zatvorili da sa ni jedne strane nije moglo dolaziti zraka, a zatvor je bio toliko pun da nitko nije mogao sjesti ili leći, već su svi stajali stojeći, strahovito zbijeni i pognuti jer je podrum bio toliko nizak da se nije moglo u njemu stajati ispravljeno«. Jorgić zaključuje da su ustaše »ovo zlo napravili u uvjerenju da smo mi svi poapšeni sudjelovali u borbi u partizanskim redovima protiv njihova naleta i nisu proveli nikakvog prethodnog ispitivanja da li nam leži kakova krivica ili ne«.

Nakon opisanog pokolja, koji je bio prvi takve vrste u Slavoniji, ustaše su zastrašili domaće stanovništvo te je jedan veći broj muškaraca otišao u partizane. Tako narodni zastupnik Hrvatskog državnog sabora za kotar Podravsku Slatinu Jozo Matovina 21. svibnja 1942. izvještava: »Partizani u kotaru Podravska Slatina poduzeli su unatrag zadnjih mjesec dana sliedeće akcije. Zapalili su školu u Hum Varošu, Gornji Meljani i Lisičine. Zapalili su občinsku zgradu u Slatinskom Drenovcu te su nadalje od svih sela u gore

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Prema popisu koji je načinila Zemaljska komisija nakon Drugog svjetskog rata poimenično je navedeno 175 osoba koje su stradale. (Isto).

navedene tri občine (Voćin, Slatinski Drenovac i Čeralije, op.a.) pokupili oružje koje su našli kod seljaka za obranu njihovih mjesta. Isti su išli tako daleko da su pokupili čak i oružje u neposrednoj blizini samoga kotarskog mjesta Slatina i to Lukavac i Ivan breg. Isti drže prilično nesmetano noćne sastanke te vrše promičbu u korist Sovjetske Rusije. Isti su uništili 2 lokomotive na području našega kotara od Slavonske Podravske željeznice. Niti jedan šumski radnik nemože da radi svoj posao po šumama već su iste iztjerali a takodjer i sve lugare na području našega kotara tako da uobće se drvo ne može proizvoditi u našem kotaru ... Razpolazem sa podacima da se isti partizani-četnici spuštaju u Podravinu te su tako prije par dana napali stražu u Novoj Bukovici a viđani su i po šumama u ravnici. Po izvještaju preslušanih osoba izlazi da se isti spremaju da osvoje samu Slatinu te imadu po šumama nadpise da je kotar Slatina već njihov.«¹⁰⁷ Matovinin izvještaj mnogo govori o situaciji na području kotara Podravska Slatina 1942. Nešto su za vlast povoljniji bili izvještaji za virovitički kraj. Sasvim je jasno da su već 1942. partizani pridobili za sebe veći broj Srba u Slavoniji budući da su pravoslavni uistinu bili egzistencijalno ugroženi. Stoga su realni podaci koji govore o sudjelovanju Srba u antifašističkom pokretu na području Slavonije. Tako je u 1942. na području Slavonije stradalo 688 pripadnika narodnooslobodilačke vojske, od čega su 584 bili Srbi.¹⁰⁸ Priključivanje partizanima bilo je za njih od životne važnosti. Naime, iseljavanja i prekrštavanja na katoličku vjeru, a u krajnjem slučaju i izravna ugroženost golog života, tjerali su pravoslavno stanovništvo u šume, gdje su se organizirali u manje ili veće grupe koje su u konačnici bile vođene od strane komunista. Zločini nad pravoslavnim stanovništvom u okolici Pakraca u kolovozu (Kusonje) i listopadu (Kukunjevac) 1942. godine poplašili su okolno stanovništvo koje je djelomično potom otišlo u šume partizanima. Romi i Židovi s područja Slatine i Virovitice nisu se uglavnom priključivali partizanskim jedinicama, pa su stoga najčešće nastradali u koncentracijskim logorima. Ipak, 14 Židova s područja Virovitice spasilo se sudjelujući u partizanskim redovima. Oni su ujedno nosioci partizanske spomenice NOB-a: Egon Bader, Valerija Bader, Zlatko Bienenfeld, Josip Bing, Edo Lipšić, Rudolf-Rudi Reich, Đuro Savin, Eugen Scheiber (Novi Gradac), Erna-Ema Scheiber, Slavko Scheiber, Rudolf Štajner, Mirko Weissmann, Drago Wollner i Zdenko Wollner.¹⁰⁹ Pokolj stanovnika Kometnika i Dobrića u Voćinu bio je za pravoslavno stanovništvo slatinskog i virovitičkog kraja znak za uzbunu. Vlasti NDH postigle su upravo tim pokoljem suprotan efekt od željenog.

¹⁰⁷ HDA, fond Hrvatski državni sabor, kutija 74, 74/42.

¹⁰⁸ Dragan Cvetković, »Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije iz Hrvatske prema popisu Žrtve rata 1941-1945. iz 1964. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji« u: *Dijalog povjesničara-istoričara*, sv. 6, Zagreb 2002, 375.

¹⁰⁹ (Weiss, *Prilozi*, 12-13).

Zaključak

U prve dvije godine postojanja NDH na području kotareva Virovitica i Slatina, koji su imali značajnu srpsku zajednicu te manju romsku i židovsku manjinu prema popisu stanovništva iz 1931. godine, temeljito su eksterminirani Romi i Židovi, a djelomično su iseljeni Srbi. Ozakonjeni teror koji su provodili ustaše bio je vidljiv u odnosu prema Židovima i Srbima odmah nakon uspostave NDH, a prema Romima uglavnom od kasnog ljeta 1941. godine. Najveći dio Židova nije se uspio skloniti pred ustaškim terorom, tako da su nakon naredbe o nošenju židovskih znakova, prelaženja na rimokatoličku vjeru i temeljite pljačke njihove imovine uglavnom nastradali u logorima Auschwitz, Tenje i Jasenovac. Romi su bili relativno lak »plijen« za ustaše. Okupljeni na rubovima naselja ili izvan naselja, u većoj mjeri neomiljeni od strane lokalnog stanovništva, nestajali su skupno u jednom danu i u najvećem broju slučajeva završavali kao bezimene žrtve logora Jasenovac, a o njihovoj sudbini gotovo nitko nije mogao svjedočiti Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača. Srba je od svih manjinskih nacionalnih i vjerskih zajednica na području kotara Virovitica i Slatina prema popisu stanovništva iz 1931. bilo daleko najviše. Oni su nakon donesenih zakonskih odredbi koje su bile uperene protiv njih, nakon temeljitog iseljavanja, oduzimanja imovine, prijelaza čitavih sela s pravoslavne na rimokatoličku vjeru, rušenja bogomolja i pojedinačnih (a kasnije i masovnih) likvidacija, pružali aktivan otpor novouspostavljenoj vlasti. Taj otpor isprva su predvodili pojedinci koji su bili pročetnički orijentirani (npr. Kosanović), a tek potom Komunistička partija Jugoslavije. Iako 1941. i početkom 1942. nije bilo mnogo onih koji su pristajali na takav aktivan otpor na području kotara Virovitica i Slatina, nakon događaja u Kometniku, osjećajući sve više egzistencijalnu ugroženost, veliki broj Srba iz potpapučkih sela priključio se partizanskim jedinicama. U popisu iz 1948. vidljivo je da su s područja kotara Virovitica i Slatina eksterminirani gotovo u potpunosti Židovi i u potpunosti Romi. Na području kotara Virovitica broj Srba se povećao nakon Drugog svjetskog rata zbog povratka Srba iseljenih u Srbiju i zbog iseljavanja Nijemaca i Mađara, na čija su imanja doseljeni novi (kolonizirani) Srbi (npr. iz kotara Daruvar u okolicu Suhopolja), a u kotaru Slatina broj Srba se smanjio, što zbog smanjenja veličine kotara (kotar je izgubio općinu Slatinski Drenovac koja je potpala pod Orahovicu), što zbog velikog broja žrtava fašističkog terora.¹¹⁰

¹¹⁰ Na području kotara Virovitica bilo je prema popisu iz 1931. godine 39.152 stanovnika. Od toga je bilo 9.873 pravoslavaca (25,2%), 28.798 rimokatolika (73,5%), 109 (0,2%) pripadnika druge konfesije, bez konfesije i nepoznato (što se uglavnom poklapa s brojem Židova koje je donijela Melita Švob) i 297 Roma (0,7%). Na području grada Virovitice 1931. godine bilo je prema popisu stanovništva 10.652 osobe. Od toga je 405 pravoslavaca (3,8%), 9.664 rimokatolika (90,7%), 233 (2,1%) pripadnika druge konfesije, bez konfesije i nepoznato (što se uglavnom poklapa s brojem Židova koje je donijela Melita Švob) i 87 Roma (0,8%). Na

Summary

THE SUFFERING OF THE SERBS, ROMA AND JEWS IN THE AREA OF VIROVITICA AND SLATIŃA IN 1941 AND EARLY 1942

In this article the author writes about the genocide suffered by Serbs, Roma and Jews in the area of Slatina and Virovitica in 1941 and 1942. Using original documents from the Croatian State Archives and also published articles, books and documents, the author tries to present the destinies of ethnic and religious minorities in the Independent State of Croatia (NDH) especially in the area of Slatina and Virovitica (Western Slavonia). The article brings forward new views on some already elaborated topics (for example, the beginning of uprising in Slavonia, or execution of the peasants from the village of Kometnik), but also some entirely new data. In the conclusion, the author offers statistical data about the number of members of ethnic and religious minorities in 1931 and 1948.

Key words: World War II, Independent State of Croatia, victims, Serbs, Jews, Roma, Virovitica, Slatina.

---

području kotara Slatina bilo je prema popisu stanovništva 1931. 45.695 stanovnika. Od toga je pravoslavaca bilo 20.232 (44,2%), 24.294 rimokatolika (53,1%), 243 (0,5%) pripadnika druge konfesije, bez konfesije i nepoznato (što se uglavnom poklapa s brojem Židova koje je donijela Melita Švob) i 804 Roma (1,7%). Na području kotara Virovitica prema popisu stanovništva 1948. godine bilo je 43.746 stanovnika. Od toga su 11.592 (26,4%) Srbi, 30.078 (68,75%) Hrvati, 6 (0,01%) ostali i nepoznato (među kojima se mogu i ne moraju nalaziti Židovi) i 0 Cigani. Na području grada Virovitice prema popisu stanovništva iz 1948. godine bilo je ukupno 9.951 stanovnik. Od toga su 316 (3,1%) bili Srbi, 9.206 (92,5%) Hrvati, 10 (0,01%) ostali i nepoznato (među kojima se mogu i ne moraju nalaziti Židovi) i 0 Cigana. Na području kotara Podravska Slatina bilo je prema popisu stanovništva 41.072 stanovnika. Od toga je 16.167 (39,3%) bilo Srba, 24.054 (58,5%) Hrvata, 12 (0,02%) ostali i nepoznato (među kojima se mogu i ne moraju nalaziti Židovi) i 0 Cigana. Podaci su preuzeti iz: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd 1938 i *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine, knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti*, Beograd 1954; Vojak, »Romi u popisima, 447-476; Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, 454, 585). Samo na području kotara Slatina u vrijeme Drugog svjetskog rata bilo je 2175 žrtava fašističkog terora. (M. Pelikan, M. Gazda, *Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko-podravske županije stradalim 1941.-1945. i 1991.-1995.*, (Osijek 2003.), 18. Ovdje autori donose izvješće općinskog komiteta Saveza komunista Slatina od 7. siječnja 1971. gdje se navodi broj od 7202 sudionika narodnooslobodilačkog rata za područje općine Slatina, 835 poginulih boraca i 2175 žrtava fašističkog terora.